

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**OBLICI DISCIPLINIRANJA U ŠKOLAMA U
BOSNI I HERCEGOVINI U VRIJEME AUSTRO-
UGARSKE (1878-1918)**

(završni diplomski rad)

Mentor: prof.dr.Snježana Šušnjara

Student: Amina Begić

Sarajevo, 2018.godine

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**OBLICI DISCIPLINIRANJA U ŠKOLAMA U
BOSNI I HERCEGOVINI U VRIJEME AUSTRO-
UGARSKE (1878-1918)**

(završni diplomski rad)

Mentor: prof.dr.Snježana Šušnjara

Student: Amina Begić

Sarajevo, 2018.godine

SADRŽAJ

UVOD.....	3
DEFINIRANJE OSNOVNIH POJMOVA.....	6
1. ŠKOLSTVO PRED DOLAZAK AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE U BIH.....	7
2. KULTURNA I PROSVJETNA DOGAĐANJA ZA VRIJEME AUSTRO-UGARSKE UPRAVE.....	12
3. OBRAZOVNI KADAR ZA VRIJEME AUSTRO-UGARSKE UPRAVE.....	18
4. METODOLOŠKI DIO.....	21
Predmet istraživanja.....	22
Cilj istraživanja.....	22
Zadaci istraživanja.....	23
Glavna hipoteza istraživanja.....	23
Podhipoteze.....	23
Metode, tehnike i instrumenti.....	23
5. INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA.....	25
ZAKLJUČAK.....	36
LITERATURA.....	37
POPIS TABELA.....	39
PRILOZI.....	39

UVOD

Ovaj rad se zasniva na teorijskim osnovama i istraživanju arhivske i literarne građe posvećene tematici discipliniranja u školama u vrijeme Austro-Ugarske vladavine u Bosni i Hercegovini.

U teorijskom dijelu je prikazano zatečeno stanje iz perioda Osmanske uprave u Bosni i Hercegovini, razvijenost školstva, stepen razvijenosti svijesti o obrazovanju kod stanovništva, o infrastrukturi samih škola, stručnost nastavnog osoblja, kao i oblika i metoda kojima se do tada vršio proces odgajanja u školama na području Bosne i Hercegovine.

Tematika kojom ćemo se posebno baviti, kako i sam naslov kazuje jesu oblici discipliniranja u Austro-Ugarskim školama u Bosni i Hercegovini, a s tim u vezi i otkrivanje i upoređivanje metoda kažnjavanja u javnim, privatnim i vjerskim školama. Obzirom na ustaljenu praksu toga vremena, za pretpostaviti je da su oblici kažnjavanja bili razmjerno isti i da su se primjenjivali obilato, jer je tadašnji način odnosa prema odgoju djeteta i od strane roditelja i od strane školskih vlasti bio jako strog a ponekad i nemilosrdan. Nije se vodilo puno računa o uzrastu djeteta, njegovim mogućnostima i sposobnostima.

Također, pored istraživanja odnosa Osmanske i Habsburške monarhije prema školstvu u Bosni i Hercegovini kao i pitanja koja su neposredno vezana za školstvo, istraživali smo odnos između nastavnog osoblja i učenika baziravši se prije svega na metode kažnjavanja učenika. Nastavnici su imali sva prava u odnosu na učenika dok je učenik bio prepušten na milost i nemilost odraslima, bilo da se radilo o školskoj upravi, nastavnom zboru ili samim roditeljima. O tome svjedoči i toliko puta ponavljana rečenica koju roditelj kazuje učitelju kad dovede dijete u školu – *tvoje meso, moja kost*.

Obzirom da je ovaj rad stavljen u širi vremenski raspon zbog traženja uzroka pojave tjelesnog kažnjavanja kao moguće „tradicionalne prakse“, nastojali smo istražiti je li bilo pojedinaca koji su se borili protiv ovakve prakse i koji su zagovarali principe „pedagogije novog doba“ koja je prevladavala u Evropi toga vremena pod utjecajem učenja Komenskog, Rousseau-a i Pestalozzija. Oni su, kao što je poznato, zagovarali humaniji odnos prema učenicima, prilagođavanje nastave mogućnostima učenika te usklađenost nastave s prirodnim potrebama djeteta. Rousseau je, također, isticao da treba prvenstveno odgojiti čovjeka pa tek onda stvarati od njega stručnjaka u određenom području. Jedino se humanim, ljudskim pristupom u školi moglo slijediti pedagoške upute ovih priznatih pedagoga koji su svojim viđenjem odgoja

i obrazovanja davali smjernice budućim učiteljima. Ovo su bili i principi koje je učitelj Farkaš, a vjerujemo da je bilo i drugih njemu sličnih, prepoznao kao neophodne u odgojno-obrazovnom radu. On je svojim člancima nastojao probuditi svijest prosvjetnog svijeta u vrijeme vladavine Austro-Ugarske čijem je učiteljskom kadru i sam pripadao, te utjecati na promjene u odgojno-obrazovnom radu glede primjene različitih oblika kažnjavanja učenika, koje je strogo osuđivao i smatrao nepotrebnim.

Rezultati ovog rada dobiveni istraživanjem su obrađeni i prikazani na način da odgovaraju postavljenim zadacima rada, a postavljene hipoteze su nam bile vodilja za interpretaciju dobivenih rezultata. Na samom kraju rada iznesen je zaključak do kojeg smo došli izučavajući relevantnu literaturu i sprovodeći istraživanje u sklopu izučavanja navedene tematike, koja ostavlja prostora za daljnja istraživanja.

DEFINIRANJE OSNOVNIH POJMOVA

Škola – „Škola je institucija u funkciji društva u kojoj se provodi organiziran odgojno-obrazovni rad namijenjen članovima nekog društva. To je ustanova u kojoj se realiziraju materijalni, funkcionalni i odgojni zadaci ustanova za učenje u kojoj se nastavom i ostalim oblicima pedagoškog i didaktičkog djelovanja utječe na grupu subjekata.“ (Vrcelj, 2000:13).

Discipliniranje – „Red ili poredak koji se održava ne na osnovu pokornosti, slijepe poslušnosti i straha već iz ubjeđenja da je takvo stanje neophodno radi normalnog života i rada pojedinaca u društvenim zajednicama - političkim, sportskim, vaspitno-obrazovnim, profesionalnim i dr.“ (Potkonjak i Šimleša, 1989:79).

Odgoj/Vaspitanje – „Odgoj je u svom prvobitnom, dakle historijskom obliku, bio integralna funkcija postojećeg načina života. Odgoj je sistem aktivnosti, djelatnosti i procesa (prenošenja i usvajanja znanja, učenja i dr.) u kojima njegovi subjekti u samoupravnoj interakciji i komunikaciji planiraju, organiziraju, ostvaraju, vrednuju i usmjeravaju razvoj dispozicionog potencijala u smjeru njegove potšune diferencijacije i integracije te razvoj čovjekove društvene osobnosti i samosvijesti za samostalan, slobodan i univerzalno oslobodilački, kreativan i međuzavisan život u društvenoj zajednici ljud“ (Potkonjak i Šimleša, 1989: 92).

Kazna u odgoju – „Pedagoško sredstvo za discipliniranje ponašanja i djelovanja odgajanika. Ponekad se može pogrešno shvatiti kao dovođenje odgajanika „u red“, u ponašanju koje samo formalno odgovara pravilima, normama i očekivanjima koja postavljaju odgajatelji. Ako se discipliniranje shvati tako, onda ono nije ništa drugo doli formalno, čak i prisilno socijaliziranje, oblikovanje i prilagođavanje odgajanika prema vanjskim kriterijima i očekivanjima drugih“ (Potkonjak i Šimleša, 1989:101).

Austro-Ugarska monarhija – „Austro-Ugarska monarhija je bila centralnoevropska država od 1867. do 1918. godine i predstavljala je realnu uniju dviju monarhija - Austrijskog carstva i Kraljevine Mađarske s vladarima iz kuće Habsburg. Dvojna monarhija nestala je nakon poraza u Prvom svjetskom ratu“ (Halilović, 1989:20).

1. ŠKOLSTVO PRED DOLAZAK AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE U BOSNU I HERCEGOVINU

Osmansko carstvo se pojavljuje na tlu Bosne i Hercegovine u XIV stoljeću, i od tada daje pečat razvoju Balkanskog poluotoka narednih četiri stotine godina. To je carstvo koje je iz osnova promijenilo sliku Balkana. Gotovo da nema sfere života u kojoj te promjene nisu vidljive (Zlatar, 1996:183).

Razvoj gradova i kreiranje političko-administrativnih punktova u Osmanskom carstvu nametnuo je i potrebu iznalaženja brojnog obrazovnog kadra kao odgovor novim potrebama prosvjetno-kulturnih tokova. Ideološke pobude zasnovane na islamskom učenju malo su dolazile do izražaja. Dominirali su ideološki pogledi protkani osmanskim idejom. Škole su se promicale srazmjerno napretku Osmanskog carstva, ali se ne može kategorički tvrditi da su sve kulturno-prosvjetne institucije bile isključivo podređene osmanskoj ekspanzionističkoj politici. Ustanove koje su osnivane iz usko osmanskih potreba ili ovjekovječenja osnivača, brže su iščezavale od ustanova gdje je vladalo stvarno interesovanje za izučavanje islamskih disciplina (Nakičević, 1999:208).

Najmnogobrojniji objekti podizani tokom XV i XVI stoljeća su džamije. Pored njihove osnovne uloge kao sakralnih i kulturno-prosvjetnih objekata, džamije su predstavljale centre mahala, koje su nosile imena osnivača džamija. Samo u Sarajevu tokom XV i XVI stoljeća podignuto je preko 100 džamija i isto toliko mekteba (Nakičević, 1999:210). U njima se sticalo islamsko obrazovanje. Širom Bosne su podizane i medrese, ustanove internatskog tipa u kojim se učenicima omogućavalo stjecanje obrazovanja iz oblasti teoloških nauka, a potom iz osnova sintakse i gramatike (Nakičević, 1999:221).

Tokom Osmanske uprave (1463-1878), vakuf je imao imao ključnu ulogu u osnivanju škola u Bosni. Uvakufijavanje je omogućilo razvoj i procvat Bosne u Osmanskom periodu, kada su osnovani mnogi gradovi iz zadužbina. Vakufi su u Bosni i Hercegovini pružili neprocjenljiv doprinos vjerskom, prosvjetnom, kulturnom i socijalnom životu ljudi na ovim prostorima (Traljić, 1999:125). Skoro uz svaku džamiju bio je vakuf (zadužbina) koji je služio za finansiranje i održavanje džamije i mekteba pored nje. Broj muslimanskih škola kretao se od 1000 do 1800 (Kasumović, 1999:37).

Historija općeg obrazovanja u Bosni može se pratiti od trenutka uspostavljanja prvog džemata u tvrđavi Hodidjed, osnovane prije 1455. godine i utemeljenja prve Isa-begove zadužbine na Bendbaši, prije 1462. (Kasumović, 1999:40). Sistematski rad, što se tiče obrazovanja može se pratiti od gradnje prve osnovne škole kao što je Ajas-begova muallimhana, otvorene prije 1478. godine, te osnivanja prve srednje škole Firuz-begove medrese, prije 1512. koja je gradirana kao srednja škola (Halilović, 1998:101).

Naslijeđe tanzimata je bilo višestruko, administrativne promjene koje su nastale u ovom vremenu su odredile Sarajevo kao administrativno središte i centar političke moći Bosne i Hercegovine, a vjerski objekti koji su sagrađeni u ovome periodu ostali su u upotrebi sve do danas (Makuljević, 2011:80). Tanzimatom se u najširem smislu riječi naziva program i politika reformi i modernizacija tradicionalnih osmanskih institucija kako bi se spriječilo propadanje Carstva i njegovadisolucija. Kao program modernizacije, tanzimat je prvo obuhvatio reformu vojske, zatim reorganizaciju uprave i, na kraju, kodifikaciju osmanskog prava (Makuljević, 2011:83).

Na kakvo je obrazovanje Austro-Ugarska monarhija naišla u Bosni najbolje pokazuju statistike iz vremena prije dolaska Monarhije -koje treba više uzeti paušalno nego tačno - pokazuju da je bilo 1. 000 kuranskih škola za djecu i preko 40 teoloških srednjih škola ili nižih medresa (Džaja, 2002:65). Budući da su mektebi egzistirali kao početne škole u kojima su se stjecali osnovno školsko obrazovanje i odgoj, čitanje, pisanje, osnovi vjere i vjerskog odgoja, i u Osmanskom carstvu nastava se u njima odvijala u skladu s višestoljetnom tradicijom mektebske nastave u orijentalno-islamskom kulturnom svijetu (Kasumović, 1999:120). S tim u vezi, nastavu u mektebu izvodio je muallim, koji je često bio i imam susjedne džamije, a on je imao svog zamjenika halifu, koji je također izvodio dio nastave i ponavljao gradivo s učenicima. Metode izvođenja u mektebima bile su tradicionalne s mnogo vježbi koje je nametala priroda nastave (Kasumović, 1999:121).

Kao početne vjerske škole, mektebi su obično podizani uz gradske i seoske džamije uz pomoć mjesnog stanovništva (Ćurić, 1983:25). Nastava u medresama u Bosanskom ejaletu, izvodila se na tradicionalan način kao i u ostatku carstva. Učenici u medresama nisu bili posebno raspoređeni po godištim ili u određene razrede, nego su radili u halkama

(kružocima), što je omogućavalo brže i efikasnije obrazovanje talentiranim i vrednijim učenicima, te je uspjeh zavisio od vlastitog truda (Kasumović, 1999:65). Nosilac obrazovnog procesa bio je muderris. Pri definisanju profila ličnosti nastavnog osoblja često su bivala zastupljena četiri bitna elementa: moralna ličnost, kvalifikacije i obrazovanje, metodičnost i pedagoška sposobnost nastavnika (Kasumović, 1999:30).

Osmansko carstvo je tek pred kraj svoje vlasti namjeravalo da stanovništvu obezbijedi više mogućnosti školovanja u svojim državnim školama koje je namjeravala da otvori tek nakon 400-godišnjeg vladanja Bosnom. Međutim, te škole ne bi bile narodne. Te škole trebalo je da odgajaju omladinu u osmanskim državotvornom duhu gdje je nastavni jezik trebao biti osmanski (Bogićević, 1965:21).

Ovdje još treba spomenuti da su muslimani otvorili nekoliko konfesionalnih obrtničkih škola koje su pokatkad posjećivali nemuslimani kao npr. šerijatska sudačka škola (Džaja, 200:67). Osim mekteba i medresa treba spomenuti postojanje ruždija u Bosni i Hercegovini koja se jako brzo širila, tako da je Austro-Ugarska monarhija zatekla 24 ove škole (Ćurić, 1983:44). Ruždije su smatrane za prve svjetovne škole sa širom naobrazbom, i u izvorima se navodi i nekoliko katolika i pravoslavaca koji su završili ruždije u Mostaru i Sarajevu (Papić, 1972:46).

Što se tiče druge dvije religije u BiH, prema podacima je vidljivo da su škole otvarane pored religijskih objekata. Kada je u pitanju srpsko-pravoslavni školski sistem u Bosni i Hercegovini važan je podatak da se najvećim dijelom razvio u XIX stoljeću, te da je bio skrojen prema elementarnim obrazovnim potrebama srpskopravoslavnog obrtničkog malograđanstva u bosanskohercegovačkim malim gradovima (Džaja, 2002:68). Iz onoga što je fragmentarno sačuvano o životu i radu ovih škola sasvim je vidljivo da su se nalazile na vrlo niskom obrazovnom nivou. U njima se učila elementarna pismenost sa nekim poukama iz pravoslavne vjere. Najčešće se nije znalo ni kada počinje ni kada završava školska godina. Zvanje učitelja odnosno daskala olahko se davalo u najranijem periodu osnivanja srpskih škola (Džaja, 2002:70).

Treba spomenuti da je osnovano nekoliko duhovnih škola a prva pripravna duhovna škola osnovana je u Žitomislíću, 1858. godine, koja je pripremala nastavnički kadar za Hercegovinu. Bila je poznata po svojim nastavnice, Nićiforu Dučiću i Serafimu Peroviću, kao najuglednijim Srbima u Hercegovini u tom periodu.

U Sarajevu je osnovana i jedna privatna ženska škola, koju je osnovala Staka Skenderova, 1858. godine. Naime ova škola je bila u suština osnovna škola, s tim da joj je ko predmet dodat ručni rad. Ova škola je ostala poznata upravo po Staki Skenderovoj, ali i tome što su u nju osim pravoslavki išle i djevojke drugih konfesija. Poznato je da su kćerke tadašnjeg valije Topal Osman-paše išle u tu školu. Staka je ostala upamćena kao veliki dobrotvor, a njena škola je osposobljavala nastavnički kadar za ženske škole u bosanskom vilajetu (Papić, 1972:200).

U razvoju školstva neizostavno je spomenuti Miss Irby. Iako je rođena miljama daleko od Sarajeva, Engleskinja Miss Irby upisala se svojim životom i radom u historiju Sarajeva. U Sarajevo je došla 1866. godine i uprkos mnogim problemima otvorila žensku školu (inače, tek drugu žensku školu u Bosni), koju je vodila sve do 1875. godine. Upravo je tada izbio ustanak u Bosni i Miss Irby odlazi u Englesku dva puta, prikuplja tamo veliku pomoć te je usmjerava prema izbjegličkim kolonijama, a uz to radi i dalje na svom osnovnom zadatku – prosvjećivanju. Otvorila je za srpske izbjeglice i izdržavala jednu školu u Pakracu, te nekolikou bosansko-petrovačkom srezu i u kninskom kraju. Poslije se opet vratila u Sarajevo i nastavila voditi svoj stari zavod, žensku školu, sve do smrti 1911. godine (Džaja, 2002:52).

Život i djelo Adeline Pauline Irby bilo je inspiracija mnogim umjetnicima, a još za njenog života objavljujane su knjige i tekstovi o njoj. Osim sjećanja na veliku hrabrost i plemenitost, ostavila je neizbrisiv trag i u generacijama djevojaka školovanih u Zavodu Miss Irby, koje su stečeno znanje vrijedno prenosile i tako krčile puteve današnjoj ženskoj ravnopravnosti. Ona je svoje učenice učinila učiteljicama drugih i stvarala svoju vojsku prosvjećivanja (Džaja, 2002:53).

U drugoj polovini 19. stoljeća nastava u srpskim osnovnim školama postaje organiziranija, radi se po savremenijim programima, a u školama više ne predaju poluobrazovani učitelji. Mnogi su učitelji pisali i bili pokretači i urednici listova i časopisa. Kada se na crkvenim skupštinama raspravljalo o autonomiji srpskih škola i sličnim pitanjima učitelji su stajali u prvim redovima. Kao obrazovaniji od drugih oni su često vodili glavnu riječ na ovim skupovima (Kemura, 1987:62).

Kada govorimo o katoličkom obrazovnom sistemu, tradicija bosanskohercegovačkih katolika bila je usko povezana s prisutnošću franjevac. Oni su već u srednjem vijeku izgradili samostanski školski sistem za izobrazbu svog stanovništva (Džaja, 2002:70).

Kao i kod pravoslavaca, i kod katolika su počeci pismenosti vezani za potrebe crkve. Dolaskom katoličkog reda franjevaca u Bosnu i Hercegovinu krajem XIII stoljeća pa sve do kraja XIX stoljeća, cjelokupni kulturni i duhovni život katolika vezan je za njihov rad. Pod njihovim vođenjem kretao se čitav prosvjetni rad od prvih oblika opismenjavanja pa do organiziranih osnovnih i srednjih škola (Ćurić, 1983:100). Školski centri nalazili su se u samostanima, a kasnije i pri razvijenijim župama. Međutim sedamdesetih godina XX stoljeća u Bosnu i Hercegovinu dolaze pojedine družbe časnih sestara koje počinju otvarati škole. Tada su u katoličkim osnovnim školama nastavu održavali franjevci i časne sestre, a svjetovnjaci su kao učitelji predstavljali izuzetak (Ćurić, 1983:101).

Obrazovanje katoličkog stanovništva u Bosni u XIX stoljeću je nešto intenzivnije krenulo od četrdesetih godina XIX stoljeća. Ivan Franjo Jukić, a kasnije i fra Grga Martić, smatraju se najzaslužnijim za obrazovanje i kulturu katoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Ove katoličke škole po Bosni i Hercegovini su uglavnom finansirali franjevci, zatim negdje i roditelji djece, ali i bečka vlada, koja je davala izvjesne priloge za obrazovanje. Prva hrvatska realka osnovana je u Livnu, a osnivači su bili livanjski trgovci. U Sarajevu je 1865. godine osnovana katolička realka, a osnovao je fra Grga Martić. Za njeno osnivanje novac je dala i Porta. U Sarajevu je osnovana i škola časnih sestara 1871. godine (Papić, 1972:121).

Dolaskom Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu nestaju franjevačke škole, a kao konfesionalne katoličke škole ostaju jedino osnovne škole časnih sestara. Austro-Ugarska monarhija je u Bosni i Hercegovini zatekla ukupno 54 katoličke osnovne škole sa 56 učitelja i 2295 učenika (Bogićević, 1964: 52).

2. KULTURNA I PROSVJETNA DOGAĐANJA ZA VRIJEME AUSTRO-UGARSKE UPRAVE

U junu 1878. na Berlinskom kongresu velike europske sile su dale mandat Austro-Ugarskoj da uđe s vojskom u Bosnu i Hercegovinu pod izgovorom uspostave reda i mira. Austro-Ugarska vojska je na čelu s generalom Josipom Filipovićem predkraj jula iste godine prešla granicu. Nakon tri mjeseca borbi, Austro-Ugarska je uspostavila vojnu vlast na čitavom prostoru Bosanskog pašaluka. Zbog dogovora na Berlinskom kongresu o zadržavanju vrhovne sultanove vlast, ali i zbog dualističkog ustroja Monarhije, Bosna i Hercegovina nije pripojena ni austrijskom ni ugarskom dijelu, nego je nad njom uspostavljena zajednička vlast zvana kondomij (Imamović, 1976:98).

Dolazak Austro-Ugarske u BiH, 1878. godine predstavljao je preloman događaj sa dalekosežnim posljedicama na dalji historijski razvoj BiH. Zastarjelo i istrošeno feudalno državno i društveno ustrojstvo Osmanske imperije, u kojem se Bosna i Hercegovina do tada nalazila bilo je izloženo uticajima i procesima nove vlasti, a još više razornom dejstvu savremenih ekonomskih kretanja (Imamović, 1976:102). Brže prodiranje kapitalističkog načina proizvodnje i uspostavljanje kapitalističkih društvenih odnosa izazivalo je korjenite promjene u svim oblastima života, tako da poslije 1878. nastupa i svojevrsan preobražaj cjelokupne zatečene civilizacije u BiH (Imamović, 1976:110). Tim procesima bili su, više ili manje, zahvaćeni svi slojevi bosansko-hercegovačkog stanovništva. Prilagođavanje pojedinih socijalnih grupa i čitavih naroda novonastalim uslovima teklo je, s obzirom na neujednačenost njihovih tradicija i drugih historijskih nasljeđa u pogledu školstva vrlo neravnomjerno (Kemura, 1986:105).

Opterećenje koje je u znatnoj mjeri utjecalo da se proces prilagođavanja novim prilikama usporava, ležalo je i u državno-pravnom položaju Bosne i Hercegovine, koja je i dalje sve do 1908 god. bila pod nominalnim suverenitetom sultana (Imamović, 1995:193). To je pothranjivalo iluzije o povratku na stanje prije 1878. Razapeti između Austro-Ugarske vlasti i snova o održavanju veza s Carigradom i uspostavljanju ranijeg stanja stanovnici Bosne i Hercegovine lišavali su sami sebe mogućnosti aktivnog uključivanja u savremne tokove kulturnog uzdizanja (Imamović, 1976:232). U borbi za ostvarenje svojih interesa neophodno se nametala i potreba stvaranja domaće inteligencije, oslobođene režimskih uticaja. Prosvjetna i školska politika Austro-Ugarske uprave bila je rukovođena njenim

političkim i kadrovskim potrebama u BiH. Njeno usmjeravanje bilo je prvenstveno motivisano težnjom da se od relativno malobrojne domaće inteligencije formira vlastimalojalan birokratski kadar. Mora se napomenuti da je cjelokupan kulturni razvitak BiH u periodu Austro-Ugarske imao specifično obilježje. To se prije svega ogleda u istovremenom postojanju različitih tendencija vođenja kulturne politike na bosanskohercegovačkom tlu od strane dva faktora: Austro-Ugarske sile i domaćeg stanovništva, koji su kreirali svaki svoju politiku vodeći se svojim shvatanjima, potrebama i željama (Kemura, 1986:120).

Kulturna politika koju je Austro-Ugarska politika provodila u BiH odvijala se u nastojanjima usmjeravanja kulturnog razvitka BiH u skladu s interesima Austro-Ugarske politike u ovom dijelu Balkanskog poluotoka, i tekla je u dva pravca koja su diktirana kako političkim položajem okupiranih pokrajina tako i unutrašnjom potrebom same zemlje. Osnovni motiv koji je pokretao sve akcije na kulturnom planu ležao je u nastojanjima Austro-Ugarske uprave da postignutim rezultatima, u ovom dometu pred svjetskom javnošću opravda mandat povjeren njoj na Berlinskom kongresu, i s druge strane da razvijanjem kulturnog života na okupiranim područjima pripadnicima vojnog i civilnog aparata koji su došli u BiH iz krajeva s razvijenom kulturnom tradicijom, obezbijediti uslove za kulturni život i čvršće ih veže za okupiranu zemlju i svoje pretenzije u njoj (Kemura, 1986:151).

U vrijeme boravka Austro-Ugarske vlasti 1878. godine, u BiH su u pojedinim samostanskim, vakufskim i manastirskim bibliotekama postojale značajne kolekcije vrijednih knjiga i rukopisa, pisanih na raznim jezicima. Najveće kolekcije takvih knjiga nalaze u Gazi-Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu, kao i u nekim samostanskim bibliotekama (Fojnica, Kreševo, Kraljeva Sutjeska i dr.). Svojim književnim fondovima i arhivskim dokumentima, naročito svojim književnim fondovima vezanim za ovo područje, te biblioteke su čuvale svaka u svojoj sredini pisana svjedočanstva o literarnom stvaranju pisaca s ovog područja i o mnogim značajnim događajima koji su se desili na tlu BiH u ranijim periodima njene historije. One će svoju funkciju vršiti i pod Austro-Ugarskom vlašću. Sa snažnijim razvojem štampe kao savremenog sredstva javnog informisanja i izdavačke djelatnosti u BiH poslije 1878. godine, došlo je do osnivanja znatnog broja javnih čitaonica (Besarović, 1987:7).

Drugi faktor koji je odigrao značajnu ulogu u kreiranju kulturnog razvitka BiH poticao je iz redova domaćeg bosanskohercegovačkog stanovništva pravoslavaca, katolika, muslimana i jevreja. Njihov rad je bio karakterističan i vezao se za narodno prosvjećivanje i formiranja domaće inteligencije i drugog stručnog kadra. Ostvarivanje ove koncepcije zahtijevalo je iscrpan i strpljiv rad. Potkraj XIX stoljeća, čitaonice i pjevačka društva bili su glavna forma kulturnog razvitka i žarište kulturnog života, dok su njihovu ulogu kasnije preuzela kulturno-prosvjetna društva. Naglašena vjersko-nacionalna izdiferenciranost stanovništva u BiH izražavala se i kroz zasebno osnivanje i paralelno egzistiranje kulturno-prosvjetnih društava pojedinih nacionalnih zajednica (Kemura, 1986:160).

Prvo kulturno-prosvjetno društvo iz redova domaćeg stanovništva osnovali su Jevreji 1892. godine pod imenom „La Benevolencia“ u Sarajevu (Kemura, 1986:172). Do osnivanja kulturno-prosvjetnih društava ostalih naroda dolazi nešto kasnije a odvija se gotovo istovremeno u razmaku od nepune dvije godine. Kulturno-prosvjetno društvo Prosvjeta osnovano je 8.8 1902. godine u Sarajevu na inicijativu 29 akademskih obrazovanih Srba, uglavnom činovnika. Društvo je imalo za cilj rad na stvaranju nacionalne inteligencije i nacionalnom uzdizanju (Kemura, 1986:173).

Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo „Napredak“ nastalo je spajanjem dva slična društva: Mostarskog hrvatskog potpornog društva za pomaganje đaka srednjih škola i Sarajevskog društva za namještanje djece na zanat i trgovinu. Oba društva su 1907. godine objedinila rad, a osnovni pravac njegovog djelovanja bio je usmjeren na stvaranje domaće hrvatske inteligencije (Kemura, 1986:178).

Osnivanje kulturno-prosvjetnog društva „Gajret“ 1903. bilo je rezultat rada i nastojanja one muslimanske inteligencije koja se već afirmisala svojim radom u „Beharu“ i nizom drugih akcija na polju kulturnog uzdizanja i prosvjećivanja Muslimana (Kemura, 1986:179).

Početak izgradnje državnog školstva u Bosni i Hercegovini nalazi se u službenom glasilu Bosansko-hercegovačke novine. U njemu je konstatovano loše stanje zatečenog školstva, te nagovještano moderno, europskog tipa. I pored toga otvaranje osnovnih škola teklo je sporo, jer se oskudijevalo i u nastavnom kadru i u školskim zgradama (Papić, 1966:16).

Osnivanje škola

Naredbom Zemaljske vlade 1879. godine u Sarajevu se osnivaju dva kursa, koja su se nešto kasnije pretvorila u prve osnovne škole u Bosni (Papić, 1966:17). Pored škola otvorenih u Sarajevu, počele su se i u drugim mjestima otvarati osnovne škole, koje su se zvale konfesionalnim školama. Nastojalo se da škole u okružnim mjestima budu u pogledu prostora, opreme i nastavnog kadra, na potrebnoj visini, dok su škole u manjim mjestima radile u vrlo primitivnim uslovima. Obzirom da nije bilo dovoljno kvalifikovanih učitelja, u ovim školama su na učiteljska mjesta postavljani carsko-kraljevski podoficiri (Papić, 1966:20).

Da bi se popunila učiteljska mjesta za ove osnovne škole, vršilo se obrazovanje učitelja i unutar same Bosne i Hercegovine pa je tako u školskoj 1882./83. godini uspostavljen trogodišnji učiteljski kurs odgajanja kao obrazovnište za pomoćne učitelje, da bi u školskoj 1886 /87 godini prerastao u Učiteljsku školu (Papić, 1972:73). Osim gramatike bosanskog jezika udžbenici u toj školi bili su identični onim u učiteljskoj školi u Hrvatskoj (Papić, 1972:91). Zbog nezadovoljstva školskom infrastrukturom 1886. godine, Austro-Ugarska je počela graditi nove zgrade za škole a koje su ranije radile u zatečenim privatnim prostorijama. Do 1906. godine, znači za dvadeset godina, izgrađeno je još 105 novih škola (Kemura, 1986:53). Tempo od prosječno pet škola godišnje uvjetovao je sporo širenje mreže osnovnih škola u Bosni i Hercegovini. Taj tempo je poslije još više usporen, a posljednje četiri godine Austro-Ugarske vladavine, škole se gotovo nisu ni gradile. Uz većinu škola koje su građene na selu pravljene su i stanovi za učitelje. Oni su uglavnom bili pod krovom školske zgrade. Sve troškove javnih osnovnih škola snosile su političke općine, ali do njihovog formiranja troškovi su se podmirivali iz erara (Kemura, 1986:59).

Nastavni plan i program te udžbenici korišteni za vrijeme Austro-Ugarske vladavine pokazuju da nova vlast nije željela osnovne škole u Bosni i Hercegovini udaljiti od ostalih osnovnih škola u Monarhiji. Tako je nastavni program gradskih škola obuhvatao sljedeće obavezne predmete: bosanski-zemaljski jezik, religija, račun, lijepo pisanje, zemljopis, povijest, prirodne nauke, geometrija, pjevanje, gimnastika, zemljoradnja i privreda, ženski ručni rad, i u 3. i 4. razredu po dva sata njemačkog jezika. Obaveza učenja njemačkog jezika ukinuta je 1891. godine (Bogićević, 1975:42). Zanimljivo je da je obim programa zavisio od broja učitelja u odnosu na broj učenika u jednoj školi. Tako npr. ako je jedan učitelj radio samo u jednom razredu morao je držati veći broj nedjeljnih sati po predmetima nego učitelj koji je radio sa dva ili sa četiri razreda (Papić, 1966:210).

Po dolasku u Bosnu i Hercegovinu Austro-Ugarska nije zatekla značajnu tradiciju srednjeg školstva. U prva dva desetljeća nakon okupacije napredovalo je podizanje srednjih i stručnih škola unutar koncepta „modernizacije odozgor“ i orijentiralo se prema potrebama upravnog aparata, činovničkih obitelji kao i stepenu razvoja u svakom od tehničkih i gospodarskih područja (Džaja, 2002:76). Prva javna realna gimnazija otvorena je 1879. u Sarajevu. Upravo ova škola u školskoj 1883./4. preoblikovana je u klasičnu gimnaziju i potpuno preobražena u višu gimnaziju. Za 40 godina Austro-Ugarske vladavine otvoreno je pet gimnazija. Gimnazije su bile škole na visokom obrazovnom nivou, te ih je Austro-Ugarska smatrala elitnim školama. U gimnazijama su uvijek radili visokoobrazovani nastavnici za sve naučne predmete (Džaja, 2002:77).

Jedna od srednjih škola koja je bila otvorena 1879. godine je vojni dječjački pansionat. Dvije osnovne karakteristike nastavnog plana u pansionatu su bile: u prvom razredu bilo je 9 sati sedmično njemačkog jezika, a jako malo sati maternjeg jezika. Najveći broj učenika u ovoj školi imao je besplatno izdržavanje i besplatnu uniformu (Pejanović, 1953:171)

Tehnička srednja škola otvorena je 1889. godine u Sarajevu i prva je škola u historiji bosanskohercegovačkog školstva u kojoj su se izučavala tehnička znanja i vještine (Pejanović, 1953:172).

Prva trgovačka škola otvorena je 1884. godine u Donjoj Tuzli. U periodu Austro-Ugarske monarhije, trgovačke škole su često mijenjale strukturu planova i programa te

trajanje školovanja. Nastavnici ovih škola su najčešće bili oni koji su završili Trgovačku akademiju ili neku višu trgovačku školu u Monarhiji (Pejanović, 1953: 175).

U svim srednjim školama, osim učiteljskih i nekih nižih stručnih, plaćala se upisnina i školarina. Siromašniji i bolji učenici bili su oslobođeni ovog plaćanja, a dobivali su i stipendije (Kemura, 1986:23). Odmah poslije izlaska prvih generacija iz državnih osnovnih škola Austro-Ugarska je počela poduzimati mjere za stručno osposobljavanje zanatskog i poljoprivrednog kadra. Školovanje za radnička zanimanja trajalo je tri ili četiri godine. Uz sve redovne škole otvarani su večernji ili praznički kursevi za odrasle. Škole za obrazovanje radničkog podmlatka bile su: tkaonica beza i vezionica, zanatlijska škola u Sarajevu, zanatlijska škola u Mostaru, obrazovanje poljoprivrednih radnika (Pejanović, 1953:178).

Duhovni zavodi su bili najtipičnije konfesionalne škole po svojim programima i odgojno-obrazovnim zadacima. Ovim školama je država odobravalala nastavne planove i programe, djelomično ih ili potpuno izdržavala, određivala im status. Ovakvim odnosom prema ovim školama režim je ispoljavao ravnomjernu brigu o potrebama sve tri osnovne vjeroispovijesti u Bosni i Hercegovini. Duhovni zavodi bili su: Srpsko-pravoslavna bogoslovija u Reljevu; Šerijatska sudačka škola u Sarajevu; Rimokatoličko svećeničko sjemenište u Sarajevu; školovanje franjevac (Džaja, 2002:50).

Prvi profesori za srednje škole došli su zajedno s Austro-Ugarskom vojskom u Bosnu i Hercegovinu. Među njima je bilo Čeha, Slovaka, Slovenaca, a poslije i Hrvata, Slavonaca, Dalmatinaca, Vojvođana. To su bili prvi europski profesori za koje se može reći da su imali izvanredno europsko klasično obrazovanje i mogli su da predaju u bilo kojoj srednjoj školi u Europi. Oni nisu bili priučeni ljudi, nego ljudi koji su završili studije na poznatim europskim univerzitetima (Džaja, 2002:87). Poznavali su klasične jezike, a mnogi i perzijski, arapski ili turski jezik. Pored toga znali su po jedan ili dva europska jezika. Ovi profesori su s lakoćom predavali više predmeta u srednjim školama. Bili su dobri predavači, metodičari, te dobri pedagozi. Gotovo svi su pisali članke, studije, udžbenike (Džaja, 2002:121). Profesori srednjih škola svoje su obrazovanje stekli izvan granica Bosne i Hercegovine, uglavnom u Hrvatskoj, i ostalim krajevima Austro-Ugarske.

Učiteljske škole u Bosni i Hercegovini

Kada govorimo o učiteljskim školama u Bosni i Hercegovini, važno je spomenuti podatak da je u školskoj 1882/83. godini ustanovljen trogodišnji učiteljski kurs kao mjesto obrazovanja za pomoćne učitelje. U školskoj 1886/87. godini naredbom Zemaljske vlade u desetom mjesecu, trogodišnji učiteljski kurs pretvoreno je u redovnu Učiteljsku školu (Papić, 1972:73). Učiteljska škola je radila zajedno s osnovnom školom u staroj zgradi na Bendbaši. Tek 1891. godine škola se zajedno s vježbaonicom preselila u zgradu prvog Dar-ul-muallimina (iz 1869.g.) kod muslimanske kiraethane (čitaonice) na Bendbaši (Pejanović, 1953:20).

U školu su primani svršeni učenici niže gimnazije, niže realke, trgovačkih škola u Bosni i Hercegovini i građanskih škola u Monarhiji (Papić, 1972:103). Prvih godina rada Učiteljske škole nije bilo znatnije razlike između ranijeg tečaja. Škola je trajala tri godine, program je bio malo proširen i više se vodilo računa o predpremi učenika. Tek 1900. godine škola je produžena na četiri godine. Organizacija nastave, nastavni planovi i programi, režim učenja i ispita podešavani su prema ostalim učiteljskim školama u Monarhiji (Pejanović, 1953:120).

Udžbenici za školu nabavljani su iz Zagreba. Udžbenici (osim bosanskog jezika) za učiteljske škole štampani su u Hrvatskoj. Vlada je prigovarala nekim tekstovima iz udžbenika, koji nisu odgovarali učenicima muslimanske ili pravoslavne vjeroispovijesti, ali ipak se nisu mogli štampati posebni udžbenici za tako mali broj učenika. Za izvođenje praktične nastave služila je osnovna škola koja je radila u sastavu Učiteljske škole (Pejanović, 1953:122).

U Učiteljskoj školi u Sarajevu učenici su bili svih vjerskih skupina stanovništva u Bosni i Hercegovini. Ono što je izvan nastavnih sati najviše privlačilo pažnju učenika bila je književnost. Na toj osnovi nikle su i prve organizacije učenika unutar škole. Ljubav za književno stvaralaštvo i literarni rad kod učenika su najviše razvijali profesori ove škole Silvije Strahimir Kranjčević i Josip Milaković (Pejanović, 1953:125).

Ova škola je dala kvalitetan učiteljski kadar koji se po stručnoj spremi, a posebno po intelektualnom nivou mogao mjeriti s učiteljima koje su u to doba davale najstarije škole u

Monarhiji. Učiteljska škola u Sarajevu dala je najveći broj učitelja pisaca, a može se smatrati i kolijevkom rada na prikupljanju i obrađivanju umjetničkog stvaralaštva Bosne i Hercegovine (Papić, 1972: 98).

Što se tiče školovanja i obrazovanja učiteljica, 1894. godine Zemaljska vlada je otvorila privatni kurs za obrazovanje muslimanskih djevojčica u dobi od 7 do 14 godina. Kurs je inicirala Olga Hörman uz pristanak reis-ul-uleme (Ćurić, 1983:32). Na njemu se učilo čitanje, pisanje, račun i ženski ručni rad. Kurs je 1897. godine pretvoren u Osnovnu školu za muslimanske djevojčice. Škola je imala četiri razreda. Učenice ovog kursa postavljale su se ponekad za učiteljice ženskih mekteba (Ćurić, 1983:33).

3. OBRAZOVNI KADAR ZA VRIJEME AUSTRO-UGARSKE UPRAVE

U pogledu školskih kvalifikacija u svrhu zapošljavanja učitelja, u početku su zahtjevi bili vrlo skromni. Kasnije je da bi neko mogao raditi kao učitelj bila obavezna završena učiteljska škola i položeni posebni stručni ispiti. Godine 1887. objavljena je naredba Zemaljske vlade o stručnom učiteljskom ispitu. Ispit je nazivan "definitivom". U navedenom dokumentu imenovana je ispitna komisija i propisan program ispita. Pismeni dio ispita se sastojao iz jedne teme iz maternjeg jezika, pismenog rada i matematike, i još dva pismena rada iz drugih nastavnih predmeta. Usmeni dio ispita obuhvatao je svu nastavnu materiju koja se predavala u osnovnoj školi. Isto tako kandidat je bio obavezan i da praktično radi u jednom razredu osnovne škole. Pravo na stručni ispit sticalo se poslije dvije školske godine rada u osnovnoj školi. Naredba iz 1887. godine ostala je na snazi sve do 1912. godine. Tada je zamijenjena novim propisom o ovom ispitu, ali suštinske razlike između ove dvije naredbe nije bilo. Prije položenog stručnog ispita učitelji su imali zvanje namjesni učitelj (Ćurić, 1983:170).

Na sjednici Sabora održanoj od 1. do 5. februara 1911. godine raspravljalo se o zakonu o obaveznoj nastavi. Prema ovom zakonu, djeca se u školu upisuju sa navršenom sedmom godinom života, a na molbu roditelja, ako je dijete tjelesno i duševno zdravo, s navršenom šestom. Muška djeca sa navršenom jedanaestom, a ženska starija od deset godina života, nisu

se mogla upisati u prvi razred (Bogićević, 1965:173). Kada je obavezna nastava stupila na snagu 1912. godine, bila je 331 osnovna škola (Papić, 1972:51).

Učitelji su od samih početaka Austro-Ugarske okupacije bili društveno angažirani. Držali su predavanja za roditelje, organizirali zabave, koncerte, pojedinačno se bavili kulturnim radom. Učitelji su za vrijeme Austro-Ugarske okupacije bili uključeni u sve oblike kulturnog i prosvjetnog rada. O tome se dosta zna, ali ono što se zaboravlja jeste da su učitelji u ovo vrijeme bili i liječnici, književnici, agronomi, pisali su prozu i poeziju, bavili se privredom i politikom. Kada se pisalo o učiteljima ovog historijskog perioda uglavnom se pisalo o njihovom radu u školi, a malo o njihovim vanškolskim aktivnostima. Zaboravljalo se da bi ukupno nasljeđe Bosne i Hercegovine bez doprinosa koji su dali učitelji bilo puno siromašnije. Njihova ogromna zasluga za historiju i kulturu Bosne i Hercegovine jeste prije svega u tome što su učitelji sa velikom ljubavi i strpljenjem znalački bilježili sve što je trebalo zabilježiti iz narodnog umjetničkog stvaralaštva. Gotovo podjednako su obuhvaćene tekovine Muslimana, Katolika i Pravoslavaca (Besarović, 1987:25).

Još jedna bitna aktivnost učitelja bila je opismenjavanje odraslih. Značajan je bio i njihov rad na očuvanju i širenju književnosti u ovim krajevima. Neki od učitelja koji su pisali književne tekstove bili su Josip Milaković, Edhem Mulabdić, Stevan Delić, Ivan Klarić, Jagoda Truhelka, Hamdija Mulić. Posebno mjesto među učiteljima piscima pripada Hamdiji Kreševljakoviću. Poseban oblik narodnog umovanja jako razvijen u Bosni i Hercegovini bila je narodna pedagogija. Činili su je razni savjeti i pouke kako postupati u raznim odgojnim situacijama. Oni su često po svom porijeklu i provjeravanju u praksi samonikli u nas, ne mogu se naći ni u drugim sredinama ni u drugim pedagogijama (Papić, 1966:23).

Učitelji su u pedagoškim časopisima o ovom narodnom stvaralaštvu mnogo pisali. Posebno treba naglasiti angažiranost učiteljice Jelene Belović-Bernadžikovske. Ona je bila najplodniji i po sadržajima najraznovrsniji učitelj pisac krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Pisala je, komentirala i prevodila radove sa svih pedagoških područja. Između ostalog prva je ukazala na ljepotu i raznovrsnost narodne ornametike u bosansko-hercegovačkim ručnim radovima – vezovima (Papić, 1962:30). Učitelji su svoje radove o izvornoj narodnoj umjetnosti objavljivali često u Glasniku Zemaljskog muzeja.

Kada govorimo o opremljenosti škola, treba istaći da su bile relativno dobro snadbijevane različitim didaktičkim materijalima. Svaka osnovna škola imala je geografsku kartu Bosne i Hercegovine, specijalno izgrađenu za potrebe škola. Velika školska tabla nalazila se u svakom razredu. Škole su imale dosta slika kao pomagala za izučavanje biljnog i životinjskog carstva. Svaki učenik nosio je u školu malu kamenu tablicu na kojoj se u školi pisao. Časopis Udruženja učitelja „Učiteljska zora“ pokrenuo je 1907. godine, napodsticaj nekih evropskih pedagoga, pitanja ukidanja tablica u školama, i njihovo zamjenjivanje papirom. Pokušaj nije nikada uspio i tablice su u školama nadživjele i okupaciju (Papić, 1942:20).

Također, u školama se učenike redovito kažnjavalo za propuste, pa je tako najrasprostanjenija fizička kazna bilo je šibanje učenika. To je bila kazna kojom su se služili svi, kako u vjerskim školama tako i u javnim, odnosno državnim. Kažnjavanje se izvodilo tako što bi se šibom od strane učitelja udaralo po dlanu učenika mada nisu bili isključeni ni udarci po drugim dijelovima tijela (Papić, 1942:20).

Mnogo teže kazne od šibanja bile su tzv. „faleke“ (Papić, 1942:22). Faleke su bile dvije opruge koje su služile za udaranje neposlušnih učenika po tabanima. Ova metoda je u kasnijem periodu na incijativu proeuropski orijentisanih pedagoga izbačene, jer su se pokazale predrastičnim oblikom kažnjavanja. Postojali su i nešto drugačiji oblici od fizičkog kažnjavanja, kao npr. kažnjavanje na „konju“ kao i „stajanje u ćošku“ (Papić, 1942:23).

4. METODOLOŠKI DIO

Predmet istraživanja

Činjenica da je Bosna i Hercegovina dugo vremena bila pod upravom različitih oblika vladavina koji su sa sobom donosili karakteristične kulture i sisteme vlasti, razumljivo je da su se i načini života mijenjali i prilagođavali drugim kulturama. Kada govorimo o školstvu u Osmanskom periodu u Bosni i Hercegovini, njena integracija u osmansko školstvo trajala je gotovo četiri stotine godina. Tragovi tog obrazovnog aparata su sveprisutni i dalje u Bosni i Hercegovini, a to su u najvećoj mjeri mektebi kao početne vjerske škole za djecu islamske vjeroispovijesti. Četrdesetogodišnja vladavina Austro-Ugarske monarhije također je dala svojevrsan pečat bosanskohercegovačkom školstvu, na način da se konačno obrazovanje počelo prilagođavati školstvu zapadnjačke tradicije. Ono na čemu se jako malo radilo jeste pedagoška naobrazba učitelja gdje je nasljeđena praksa discipliniranja učenika ostala i dalje kao sastavni dio svake nastave. Učenici su se kažnjavali i za uobičajeno ponašanje, kao što je npr. okretanje dok traje nastava, ili skretanje pogleda sa učitelja, a to se kažnjavalo na najstrožiji način.

Predmet istraživanja odnosi se na istraživanje načina i metoda na koji su disciplinirani učenici u školama u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austro-Ugarske (1878-1914). S tim u vezi rad će se bazirati, ne samo na kažnjavanje, već i na cjelokupan sistem obrazovanja. Pojam kažnjavanja odnosi se na pedagoško sredstvo za discipliniranje ponašanja i djelovanja odgajanika. Ponekad se ovaj termin i pogrešno shvata, kao što je dovođenje odgajanika „u red“, u ponašanju koje samo formalno odgovara pravilima, normama i očekivanjima koja postavljaju odgajatelji. Ako se discipliniranje shvati tako, onda ono nije ništa drugo nego formalno, čak i prisilno socijaliziranje, oblikovanje i prilagođavanje odgajanika prema vanjskim kriterijima i očekivanjima drugih (Potkonjak i Šimleša, 1989:79).

Cilj istraživanja

Istražiti koji su oblici discipliniranja bili prisutni u školama u vrijeme Austro-Ugarske monarhije.

Zadaci istraživanja

1. Ustanoviti stanje u školstvu u BiH pred dolazak Austro-Ugarske monarhije u Bosnu i Hercegovinu 1878. godine.
2. Istražiti oblike discipliniranja u Austro-Ugarskim školama u Bosni i Hercegovini.
3. Utvrditi i uporediti metode kažnjavanja u javnim, privatnim i vjerskim školama.

Glavna hipoteza istraživanja

U vrijeme Austro-Ugarske vladavine u Bosni i Hercegovini, u školama su bili prisutni različiti oblici discipliniranja.

Podhipoteze

1. Školstvo je bilo nerazvijeno u Bosni i Hercegovini prije dolaska Austro-Ugarske monarhije.
2. Discipliniranje se provodilo u skladu sa tadašnjom praksom u školama.
3. Oblici discipliniranja uglavnom se nisu razlikovali u javnim, privatnim i vjerskim školama.

Metode, tehnike i instrumenti

U ovom radu su korištene: historijska metoda, komparativna i metoda teorijske analize.

Historijska metoda se na temelju raznovrsnih dokumenata i dokazanog materijala bavi analizom onoga što se u prošlosti dogodilo. Historijska metoda omogućava prikupljanje podataka o školi još iz davne prošlosti. Uz pomoć ove naučne metode možemo saznati sve što je vezano za rad škole, njezinu organizaciju, nastavnike, učenike. Pri tom se koriste dokumenti i nalazi drugih istraživača. Na ovaj način moguće je pratiti određenu odgojnu pojavu kroz duži vremenski period. Kod primjene historijske metode koriste se brojni izvori: biografije i autobiografije pojedinih ljudi, razne druge knjige (npr. monografije), izvještaji, zakonski spisi, časopisi, novine, fotografije (Mužić, 1999). Služeći se historijskom metodom prikupili smo podatke o situaciji u školama pod različitim upravama, o otvaranju škola, te općenito o zbivanjima u odgoju i obrazovanju, samoj organizaciji škole, te nastavnom kadru.

Komparativna metoda je postupak uspoređivanja istih ili srodnih činjenica, pojava, procesa i odnosa, tačnije utvrđivanje njihove sličnosti i razlika u njihovom ponašanju i intenzitetu (Mužić, 1999). Komparativnom metodom smo smo uspoređivali školstvo u različitim periodima, uočavali sličnosti i razlike u odnosu nastavnika prema učeniku, kada se radilo o kažnjavanju. Također smo uspoređivali oblike discipliniranja i njihovu upotrebu.

Metoda teorijske analize je postupak znanstvenog istraživanja i objašnjavanja stvarnosti putem raščlanjivanja složenih misaonih tvorevina (pojmova, sudova i zaključaka) na njihove jednostavnije sastavne dijelove, te izučavanje svakog dijela za sebe i u odnosu na druge dijelove, odnosno cjeline (Mužić, 1999). Metoda teorijske analize je bila korisna pri razumijevanju različitih shvatanja koncepta školstva u Austro-Ugarskom periodu, te lakšoj analizi dostupne literature.

5. INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Od prvih dana uspostave školstva širom svijeta pa tako i na prostorima BiH, pojavio se problem kontrole učenika kao šire grupe ili zajednice na jednom mjestu. U današnje vrijeme ovaj problem je prevaziđen savremenim pedagoškim metodama, međutim, u ne baš dalekoj prošlosti, u Osmanskom, Austro-Ugarskom i čak u periodu obiju Jugoslavija, discipliniranje učenika vršilo se fizičkim kažnjavanjem, u smislu odstranjivanja s nastave, slanjem u čošak ili tzv. magareću klupu ili čak batinanjem koje je ponekad podsjećalo na srednjovjekovne metode mučenja zatvorenika (Bogićević, 1965:48).

U Osmanskom periodu, nivo obrazovanja učitelja nije bio zadovoljavajući, učitelji su poznavali osnove pismenosti, te u skladu s tim ni njihov odnos prema učenicima nije imao pedagoških elemenata (Bogićević, 1965:50). Školska djeca su u mektebima kažnjavana i zbog nemarnosti, zbog slabog učenja, odnosno neznanja, ali i zbog neurednosti. Na ovaj način se održavala stroga radna disciplina (Bogićević, 1965:91). Mulić navodi kako je hodža pod svojim jastukom u sibjan-mektebu uvijek imao po nekoliko šipki, a iznad glave uvijek su visile falake. Roditelji su ovaj način odgajanja dopuštali, čak su vjerovali da mektebi ne vrijedi, ako hodža nije strog i ako nema kažnjavanja (Mulić, 1938:96).

Premda je u svim već pomenutim sistemima da li zakonom, uredbom ili statutom škole bilo zabranjeno fizičko ili bilo kakvu drugo kažnjavanje učenika u osnovnim i srednjim školama, to nije spriječavalo nastavno osoblje da vrši kažnjavanje učenika nerijetko uz blagoslov škole ili čak blagoslov roditelja učenika u Osmanskom periodu (Bogićević, 1965:24).

Kada su u pitanju pravoslavne konfesionalne osnovne škole u osmanskom periodu, fizičke kazne su se primjenjivale u tolikoj mjeri da su gotovo postale nerazdvojni dio same nastave. Mnogi učitelji su pretjerivali u pogledu fizičkog kažnjavanja djece i zloupotrebljavali slobodu koju im je tom pogledu dala uprava škole i roditelji učenika (Bogićević, 1965:179). Oni su ponekad toliko zloupotrebljavali svoje zvanje da su posljedice kažnjavanja često bile vidljive i na dječijem zdravlju. Iz tog razloga, često su između učitelja i crkvenih opština u ugovore stavljane klazule kojim se ograničava tjelesno kažnjavanje učenika (Bogićević, 1965:62).

Međutim, pojam „ograničava“ nosi i drugu konotaciju koja je vidljiva iz ugovora sa učiteljem Petrom Pasovićem gdje se kaže da učitelj slobodno može kazniti dijete srazmjerno njegovim prijestupima „od pedepsama srazmjernima prestupleniama učinjenima, kazniti bez svačijeg pitanja može“ (N.N. 1985:32). Učitelju se, prema ugovoru zvanično dozvoljava da može kazniti učenika srazmjerno njegovoj krivici ali tako da te kazne ne nanesu štetu po zdravlje učenika.

“Vidio sam učitelja ili bolje rečeno neučitelja koji sa učenicima tiranski postupaju.“ Ovako je pisao Vaso Pelagić u svojim zapažanjima prilikom obilaska srpskih škola na području Bosne i Hercegovine. Ali, također, navodi kako je susretao i dobrih učitelja koji su odmjereno kažnjavali učenike u skladu sa njihovim zaslugama. Iz ovog dijela se može zaključiti da je i sam Vaso Pelagić kao učenije i viđenije lice tadašnjice podržavao kažnjavanje, jer se u tom periodu takva vrsta discipliniranja smatrala uobičajenim i normalnom (Džaja, 2002:48).

Također, kažnjavanje se vršilo i bez ikakvih povoda i razloga, o tome nailazimo svjedočenja Karadžića Stefana Vuka, koji navodi da je u školi u Loznici bio običaj da se učenike subotom, bez ikakve krivice samo zato što je subota poslijepodne tuče. Otuda i izreka „Subota, đaćka bubota.“ (Karadžić, 1935:21). Sasvim je jasno da su djeca bila prepuštana samovolji nastavnika od čijeg je raspoloženja zavisila i veličina kazne koju su primjenjivali u učionicama.

Da se situacija i praksa u drugim konfesionalnim školama u osmanskom periodu nije puno razlikovala pokazuje primjer iz katoličkih škola, prije svega iz franjevačkih samostana koji su bili u isto vrijeme i duhovna i svjetovna oaza znanja. Paškal Buconjić, koji je bio imenovan rezidencijalnim biskupom u Mostaru (1881-1910), navodi da su se od težih kazni primjenjivali: zatvor, klečanje, šibanje po debelom mesu, pregnuv đaka preko klupe ili ga „uzjahav na kojeg drugog“, što se zvalo na konja. Kažnjavanje se izvodilo na način da učenik „uzjaše“ drugog učenika, a pritom ga učitelj tuče drvenim predmetom svuda, a najviše po debelom mesu (Džaja, 2002:49). Ovakav način pristupa djetetu, pogotovo što su i sama djeca na određeni način „olakšavala“ učitelju da kazni prestup ili nemarnost učenika, zasigurno su ostavljale duboke psihološke posljedice na njihov dalji razvoj.

Za razliku od pravoslavnih škola, u franjevačkim školama, primjenjivali su se možda i teži načini kažnjavanja učenika koji su zasigurno ostavljali dublje posljedice od fizičkog kažnjavanja. Riječ je o psihičkom kažnjavanju, gdje bi se učenik stavljao na “stub srama“ tj.

ponižavan je pred ostatkom odjeljenja. Najčešće se to radilo na način da se učenik tjera da grize sijeno kao magarac ili da ima magareću sliku oko vrata, da mu se načine magareće uši ili da nosi tablu s ispisanim raznim uvredljivim i pogrđnim nazivima oko vrata. Što se tiče katoličkih škola, kazne nagrade i ocjene školskih predmeta bile su iste kao i u narodnim osnovnim školama (Bogićević, 1965:226).

Do kraja osmanske uprave u Bosni ni u jednoj školi nije donesen neki određeni propis po kojem se fizičke kazne posve zabranjuju. Zanimljivo je istaći da su u pravoslavnim osnovnim školama do dolaska Austro-Ugarske vlasti u BiH postojale i nagrade učenicima. Dobivali su jako često odjevne predmete i druge korisne stvari za učenje, ali o tome ima jako malo podataka (Bogićević, 1965:63).

Oblici discipliniranja u Austro-Ugarskim školama u Bosni i Hercegovini

Kada govorimo o kaznama u Austro-Ugarskom periodu, u narodnim osnovnim školama, kao i u konfesionalnim, one su vršene nad učenicima za loše vladanje i razne slične prestupe, a učitelji su kažnjavali i učenike nemarne u učenju. Vrsta kazne kao i u svim tadašnjim osnovnim školama, bila je stvar nastavnika. Fizičke kazne obavljali su nastavnici uglavnom prutom, što je naslijeđeno iz osmanskog sistema. Jedan učenik koji je devedesetih godina bio i učenik osnovne škole u Cazinu opisao je kako su učitelji kažnjavali učenike (Bogićević, 1965:100). „Za šibanje po dlanovima i debelom mesu učitelj je birao vitak prut od drveta koje se savija, ali se teško lomi npr. od fudikovine. Đaka je tukao po dlanovima, ili ga je polagao preko klupe, zatezao mu lijevom rukom pantalone, a desnom udarao“ (Bogićević, 1965:180). Tuklo se i linijarom po noktima skupljenih prstiju. Bilo je prisutno i klečanje na koljenima, stajanje izvan klupe, ili u uglu i sl. Obična kazna bio je „zatvor“ tj. ostajanje u razredu poslije završenih školskih obaveza, i to pod nadzorom učitelja, ako se radilo o više đaka, ili bez nadzora. Obično bi učitelj kažnjenom učeniku zadao takav zadatak oko kojeg se učenik sam u zatvorenom prostoru morao truditi mnogo vremena. Bilo je i drugih kazni kao što je sjedenje u magarećoj klupi i sl. Roditelji se nisu bunili protiv ovakvih vrsta kazni (Bogićević, 1965:158)

S obzirom na sve pobrojano, treba još spomenuti i predmete koji su se koristili za kažnjavanje učenika, jer nam daju jasniju sliku s koliko surovosti se kažnjavalo tj. discipliniralo u školama Austro-Ugarske monarhije. Najzastupljenija je bila „žitka šipka“ ili

kako su je učenici zvali „ljuta guja“ koja se usljed upotrebe savijala. Ista se koristila za manje prekršaje, kao i za učenike slabije fizičke građe. Kada bi se iscrpila ova metoda, nastavnik bi primjenjivao takozvanu „pečenu šipku“. Ona je bila jače i čvršće građe i njom bi se tukli stariji učenici, jači, i učenici koji su činili veće prekršaje (Bogićević, 1965:159).

Nužno je spomenuti još i razne šipke, te metalne predmete kojima se tuklo preko leđa, a tuklo se i po ostalim dijelovima tijela. Ove kazne su se učenici najviše plašili. Također, treba spomenuti i faleku koja je bila neizostavni dio kažnjavanja u svim školama i u svim sistemima (Ćurić, 1983:40).

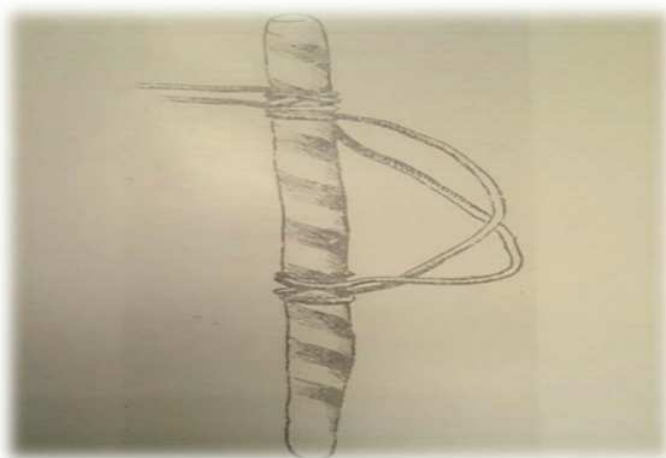
Kada govorimo o discipliniranju u muslimanskim školama u periodu Austro-Ugarske monarhije, važno sredstvo odgajanja u tim školama, kao i u svim ostalima školama, bile su tjelesne kazne. Batine su imale cilj da slome volju i učine pokornim učenike. Za manje prestupe djeca su kažnjavana šipkom po pojedinim dijelovima tijela, dok su faleke služile za kažnjavanje težih prestupnika (Ćurić, 1983:40). Žensku i manju djecu hodža je rijeđe šibao zato što je ženskoj djeci trebalo sačuvati stid, a manja muška djeca su smatrana naivnom (Ćurić, 1983:41).

U vjerskim školama, djeca su kažnjavana zbog nemarnosti, zbog slabog učenja, odnosno neznanja, ali i zbog neurednosti. Na ovaj način se održavala stroga radna disciplina (Bogićević, 1965:91). Mulić navodi kako je hodža pod svojim jastukom u sibjan-mektebu uvijek imao po nekoliko šipki, a iznad glave uvijek su visile faleke. Roditelji su ovaj način odgajanja dopuštali, čak su vjerovali da mektebi ne vrijedi ako hodža nije strog i ako nema kažnjavanja (Mulić, 1938:96).

Pošto se falaka spominje i primjenjuje u svim školama na području Bosne u Austro-Ugarskom periodu, detaljnije bi se trebalo pozabaviti opisom te sprave kako bi čitalac mogao imati barem djelimičnu sliku kako je izgledala, i za šta se koristila ta sprava. Faleke su bile sprave za šibanje po tabanima (tabananje). Pošto se ova, može se reći, inkvizitorska sprava davnog orijentalnog porijekla, bila u doba osmanske uprave u Bosni ona se „uvukla“ u sve škole na prostorima Bosne i Hercegovine i u Austro-Ugarskom periodu (Ćurić, 1983:35).

„Faleke su u obliku dviju uskih i dugih dasaka od kojih je svaka na određenom mjestu u sredini izrezana. Kada se u izreze stave noge onoga koga treba šibati po tabanima te dvije

daske se sastave i vežu konopčićem sa strane, a dvojica učenika izdignu đaka toliko da hodža može da ga bije po tabanima“ (Ćurić, 1983:37).

Slika 1. Faleka, najprimjenjivije sredstvo za kažnjavanje učenika u svim školama (Ćurić, 1983:38)

Koliko se fizičko kažnjavanje ustalilo u praksi, govori i činjenica da se ova naprava spominje i u narodnim predanjima, pa sve do danas. Roditelji ne samo da su odobravali već su i podsticali kažnjavanje djece u školama. To se vidi iz primjera kada roditelj dovede dijete u školu kaže učitelju: “Tvoje meso, moje kosti“ što je u prevodu značilo, ako napravi grešku, učitelj ima puno pravo da ga kažnjava (Ćurić, 1983:45). Također se ustalilo vjerovanje, pogotovo u ruralnim sredinama u muslimanskim vjerskim školama, da kuda udari hodžina šipka tuda neće pržiti vatra (Bogićević, 1965:110).

Ovakva praksa je očuvana, zabilježena i opjevana u narodnim pjesma kao urbani mit ali se sačuvala do danas i nerijetko se spominje više kao usmena opomena nego kao stvarna praksa u današnjem periodu (Ćurić, 1983:50).

“Moj mejtefe, moj veliki strahu!

Dosta sam ti straha podnijela,

Dok sam sitnu knjigu naučila (Ilić, 1899:123).

Nasuprot muslimanskim školama, održavanje discipline u pravoslavnim školama održavalo se ličnim primjerom nastavnika i njegovim radom, a ako to nije uspijevalo, onda su

nemarnost u učenju, neurednost i loše ponašanje kažnjavali fizičkim kaznama. Do 1905. godine kažnjavanje je bilo stvar učitelja. Uprava škole je tolerisala fizičke kazne (Bogićević, 1965:100). Pazilo se samo na to da učitelj ne izgubi mjeru prilikom kažnjavanja. Koliko su školske vlasti tolerisale kažnjavanje i stajale u zaštitu nastavnika, govori jedan slučaj učitelja, pronađen u Školskom vijesniku od 1894. godine, u kojem se za zlostavljanje dječaka od 8 godina, isti osuđuje na 10 maraka globe. Međutim, po tadašnjim propisima trebalo ga je otpustiti iz službe (N.N, 1894:200).

U Austro-Ugarskim narodnim školama, dužnost učitelja je bila da se odupru nemoralu, neposlušnosti i nemarnosti. „Osobito je podeseno sredstvo u tom pravcu održavanje stroge i dobre discipline u osnovnoj školi. U slučajevima drzovite otpornosti ili krupnog nemorala čini mu se, da je svakako na mjestu tjelesna kazna, i čini mu se takim prigodama jedini uspješan kolektiv.“(N.N. 1984:180). Sasvim je jasno da su vlasti dopuštale kažnjavanje čak šta više isto su preporučivali učiteljima.

Kada su u pitanju pravoslavne škole, zanimljivo je pomenuti da je „Srpsko učiteljsko društvo“ pokrenulo svoj organ „Srpsku školu“, kojoj je osnovni cilj bio da donosi članke protiv primjenjivanja fizičkih kazni. Jedan takav primjer nalazimo u naredbi koju je 1910. godine izdao Eparhijski savjet. Njime se propisuju načini kažnjavanja učenika, te koje su se kazne striktno mogle primjenjivati u pravoslavnim školama. Između ostalog tu nalazimo 14 različitih kazni, a dvije od njih su opomene (opomena pred učenicima i opomena nasamo), zatim se navode prijetnje (nasamo i pred učenicima). Uredbom se propisuje i dolazak roditelja koji su dužni da kazne svoje dijete prema zahtijevima učitelja, ako nijedna od pobrojanih kazni ne bude efikasna. Fizičke kazne su se u pravoslavnim osnovnim školama, kao stari običaj zadržale sve do 1914. godine (Bogićević, 1965:214).

Kazne u katoličkim osnovnim školama (1878-1914), ostale su iste kao i u narodnim osnovnim školama. Kazne su bile identične onim u osmanskome periodu gdje je bilo zastupljeno šibanje, klečenje, ostavljanje djeteta u zatvorenom prostoru po nekoliko sati pod nadzorom učitelja itd.

Stepenovanje kazni išlo je od „blažih“ ka „težim“, zavisno od ponašanja učenika. Jedna od blažih kazni bila je stajanje, koje je predstavljalo kasični primjer kazne za blaži prekršaj, te se reflektiralo na to da učenik koji je nemiran stoji ispred klupe pred cijelim razredom, a u slučaju da ova metoda nije davala rezultate nastavnik bi učenika izbacio ispred

vrata učionice te bi tu kako se kaže morao “šibljot čuvati“ sve dok ga nastavnik ne bi pozvao natrag u razred (Zovko, 1911:208).

Drugi oblik discipliniranja je više imao za cilj da psihički slomi učenika nego fizički, a to se radilo na način da nemirnjak tj. nemirni učenik kleči ispred cijelog razreda ili pored puta u slučaju da se škola nalazila na putu, s ciljem da svi vide istog, i podvrgnu ga ruglu kako bi isti „naučio“ lekciju i ne bi ponavljao radnje koje su ga dovele do ovakve kazne. U slučaju da ova metoda psihičkog kažnjavanja ne bi urodila plodom, ponovo bi nastavnik prislio učenika da kleči na pijesku, a ovakav metod je imao za cilj da dugotrajnim klečenjem na pijesku učeniku pomodre koljena, a sitna zrna pijeska bi se urezala duboko u meso te bi nanosila blagi bol učeniku nad kojim se primjenjuje kazna (Zovko, 1911:208).

Kazna koja je naslijeđena iz Osmanskog perioda, odnosila se na „gledanje“ u sunce. Kazna je u bukvalnom prevodu značila da učenik koji je zgriješio gleda nepomično u sunce sve dok mu ne bi zasuzile oči ili dok nebi nastavnik odredio dugačije. Ovaj oblik kažnjavanja je izbačen s obzirom da se ustanovilo da prevelika izloženost suncu na ovakav način trajno šteti učeniku (Zovko, 1911:208).

„Bijenje koke“ je termin za oblik discipliniranja tj. kažnjavanja koji se često primjenjivao u školama, a odnosio se na to da bi kažnjeni učenik skupio sve prste jedne ruke u jednu „tačku“ a nastavnik bi ga udario u prste linijarom, ravnalom ili nekom ravnom daskom, sve dok prsti ne bi došli do usijanjanja od temperature koju izaziva udarac ovakve vrste (Zovko, 1911:210)

Štucanje prstiju je bila kazna koja se primjenjivala kada prethodno opisana kazna nije davala rezultata. Sistem je bio isti samo su se udarci odražavali na nožnim prstima, ovaka kazna je mogla dovesti da učenik izgubi svijest. Zje abilježeno da su pojedini učenici i roditelji s obzirom na okrutnost kazne pisali direktorima škola, ministrima, čak i carskim izaslanicima s ciljem da se izbacila ova kazna iz prakse. Nerijetko se dešavalo da su učenici napuštali školu upravo zbog ovakvog načina kažnjavanja (Zovko, 1911:210).

Najzastupljenija kazna koja se primjenjivala u većini škola u Austro-Ugarskom periodu, a koja je bila omiljena kod profesora, a najomraženija kod učenika, bilo je šibanje. Ono se primjenjivalo u svakoj prilici i za svaki oblik prekršaja, a jačinu udaraca pratio je stepen kazne i prekršaja koju je učenik počinio. Nerijetko se dešavalo da bi od šibanja i krv potekla (Zovko, 1911:211).

Interesantno je navesti da su neke kazne kasnije u potpunosti izbačene iz prakse iz zdravstvenih razloga. Jedna od njih je i „Griženje sijena“. Ova kazna se primjenjivala na način da nemirni učenik biva prisiljen da žvače sijeno pred cijelom školom i da tako biva prikazan kao domaća životinja najčešće magarac ili konj. Ako ovo ne bi bilo dovoljno učeniku bi seoko vrata stavljao natpis „kenjac“ što je predstavljalo domaću životinju. Ova kazna je izbačena ne samo što je psihički uništavala dostojanstvo učenika već i iz zdravstvenih razloga zato što bi učenik imao zdravstvenih problema u slučaju da pojede komad slame (Zovko, 1911:202).

Osim gore već pobrojanih oblika kažnjavanja postojali su i drugi načini discipliniranja učenika, a jedan od njih je bio nesavjesno udaranje djece po glavi gdje su smješteni najbitniji vitalni i nervni centri. „Udaralo se po glavi kao po kakvoj tikvi sve dok učenik ne bi od bola i krvi prsnuo licem o pod. Bilo se svuda i svukuda po zaglavlju, čupalo i vuklo za kosu i uši, bilo listovima straga po butinama, jednom riječu bilo je svega i svašta, a ponajmanje onoga što prava pedagogija hoće i zahtjeva“ (Zovko, 1911:204).

Časopis Školski vijesnik je objavljivao priloge o kažnjavanju, te takvo predstavljao relevantno polazište za istraživanje oblika discipliniranja u Austro-Ugarskim školama. Tako je Ivan Farkaš u Školskom vijesniku, u članku „Zapt i njega tijela“ pisao: „U istinu valjano disciplinirati moći će samo onaj, kome ove četiri riječi budu vodilja: pažljivost, mudrost, pravednost i nepokolebljivost“ (Zovko, 1894:240). On u potpunosti odbacuje fizičko kažnjavanje, poručujući učiteljima da ne posežu za kažnjavanjem, nego da posmatraju učenike i njihove potrebe. Farkaš se očigledno rukovodio Rousseovim idejama iznesenim u djelu „Emil ili o odgoju“ u kojem Rousseau nalaže da mlade ljude treba priučiti da budu onakvi kakvi mi želimo, a to se može postići samo ustrajnom vježbom. Tako on ističe: „Važna navika je navika volje na redoviti rad, koji treba ne samo tijelu već i duhu“ (prema Zaninović, 1988:101). Krajnji cilj odgajanja upravo i jest odgojiti zdravu, samostalnu i slobodnu ličnost, za što se i ovaj čuveni pedagog zalagao.

Važno pitanje jesu varijacije u načinima kažnjavanja, što je ovisilo o visini prijestupa koji bi učenik napravio. U Austro-Ugarskom periodu, omjer veličine kazne ili jačina kazne je varirao, te su tako postojale kazne po stepenima zasluge. Svaka se pedagoška kazna prilagođavala ne samo vrsti već i stepenu prekršaja. „Valja naime paziti, da se neznatni prekršaji ne kazne prestrogo a veći opet ne preblago. Prvo, probudilo bi opravdano ogorčenje dok bi potonje lako moglo potaknuti na ponovno griješenje“ (Glembaj, 1898:290). Naime,

svaka kazna koja se provodila kako u osnovnim tako i u srednjim školama zavisila je od stepena prestupa. Prvom stepenu pripadale su blaže kazne kao što su izrazi lica i oka. Na drugom stepenu su bile kazne riječima, a na trećem kazne činom (Glembaj, 1898:303).

Autorica Glembaj ističe kako je ustaljena praksa bila da djeca mirno sjede u klupama, gledajući učitelja ravno u oči, bez prava da pitaju bilo šta. Nemirnim učenicima je bio dovoljan pogled učitelja kao izraz čuđenja, negodovanja, pokret glavom ili rukom, bezpogovorno se prekidao govor, ili se i kratko, tiho udaralo olovkom o klupu. Ako ne bi ni ovaj najblaži oblik kazne urodio plodom, prelazilo se na riječ: „Napisat ću ime krivca na tablu. Ne pomogne li to, izustujem ga oštrim glasom“ (Glembaj, 1898:302). Ako djeca ne sjede mirno, dovoljna su bile riječi: „Ruke“, „noge“, podsjećajući ih kako bi trebalo da se drže, sjede i miruju (Glembaj, 1898:302).

Važno je napomenuti da se pri izgovaranju riječi trebalo paziti na to da se ne naruši u potpunosti dostojanstvo djeteta, a niti se smjelo izgovarati nešto što je poticalo mržnju, omalovažavanje i prezir. Ako riječi nisu bile dovoljne da umire učenike, pristupalo se kaznama III stepena ili činom.

Najblaža kazna je bila da učenik:

- a) položi ruke na klupu - tim su se uspješno disciplinirali učenici koji su bili nestašni, te oni koji su se igrali na času
- b) učitelj je naređivao da krivac neko vrijeme stoji na svom mjestu, pred klupama, u ćošku, pri vratima kad zakasni u školu. Ipak se nije preporučivalo da učenik stoji pred vratima dok čas traje, jer se time nije moglo puno toga postići.

Stajanje izvan klupe je bilo neugodno, s toga je to bio viši stupanj kazne, osobito ako učitelj od učenika traži da stoji u izrazito ravnom i određenom položaju. Za svadljive, nemarne i nepopravljive brbljivce (kako se navodilo) discipliniralo se tako da ih se na duže i kraće vrijeme premjestalo sa jednog mjesta na drugo. Kazna kao čin se primjenjivala kod nemarnika, u slučaju ako nisu bili naučili pjesmicu napamet, radi prekršaja protiv pristojnosti, naročito na putu iz škole ili u škola ili ako nisu bili uradili zadanu domaću pismenu radnju (Glembaj, 1898:310).

Paralelno sa razvojem školstva u BiH i sa sasvim uobičajenim primjenjivanjem kazni u školama, istaknuti pedagozi u Evropi, smatrali su fizičke kazne ponižavajućim i tražili su da se definitivno izbace iz škola, ali su i raspravljali o pitanju Bosne i Hercegovine, te je navođeno kako su upoznati s najrazličitijim oblicima kažnjavanja ali manjim dijelom promiću pitanje kažnjavanja u srednjim školama (Bogićević, 1965:180).

Evropski pedagozi su navodili kako se fizičke kazne jako zloupotrebljavaju, čak u tolikoj mjeri da su narušavale zdravlje djeteta. „Govornik misli, da mnoge slučajeve padavice valja svesti na pretjerano primjenjivanje tjelesne kazne. S pedagoškog gledišta valja tjelesnu kaznu sasvim zabaciti, a i sa socijalnog gledišta veliki razlozi govore protiv nje“ (N.N. 1894:200). Još je Komenski upozoravao da kazna nije nikakav motiv za učenje. Ako bi učitelji bili primorani na korištenje bilo kojeg oblika discipliniranja, u krajnjoj nuždi, Komenski navodi upozorenje, upućivanje, uzvik kao kaznu, ili ako mora, da učitelj zamahne prutom u vazduhu ili pljesne rukama dlan o dlan (Zaninović, 1985:119).

Disciplinska pravila koja su vrijedila u srednjim školama doticala su gotovo sve odnose u koje učenik dolazi u školi ili izvan škole. Kada govorimo o razlikama u kaznama između gimnazija i realki s jedne strane, i osnovnih škola s druge strane, u časopisu Školski vijesnik nailazilo se i na pitanje „prava na kaznu“, pa se tako pravila razlika između navedenih škola. Anonimni autor smatra, da ukoliko u gimnazijama i realkama ne postoji potreba za batinama, one se ne bi trebale upotrebljavati ni u osnovnim školama. Razlika u kaznama između djece bogatih i siromašnih ljudi nije bilo (N.N. 1894:30).

„Društvu trebaju slobodni ljudi, kakvi se ne mogu uzgojiti batinama, dječija je duša bijel neispisan list pa na kome svi odurni utisci ostave trag“ (N.N. 1894:221). Upravo ovakvo stajalište zauzimali su i najveći pedagozi humanizma. Među njima i Ž.Ž. Rousseau koji se iznimno zalagao za demokratiju, moral i slobodan ljudski duh. Prema njegovom shvatanju odgoj je važniji od obrazovanja te se ne treba odgajati ni sudac ni vojnik nego prije svega čovjek (Zaninović, 1985:120). Rousseau je, također bio predstavnik i prirodnog odgoja, te je smatrao da se odgojne metode trebaju upravo prilagoditi prirodnom razvoju djeteta, a nikako ne posezati za onim što nije prirodno djetetu, a to je tjelesno kažnjavanje.

Iz svjedočanstava koja su nađena u Školskom vijesniku iz 1914. godine, a prema autoru Milanu Pejiću, sasvim je jasno da se kažnjavanje zadržalo sve do 1914. godine u svim školama širom Bosne i Hercegovine. Probleme sa disciplinom i kažnjavanjem nisu imali samo

učenici već i učitelji. „Bilo je to podavno kad sam sreo jednog prijatelja iz škole - odnosno učitelja. Razgovaraj o ovom, sad o onom, zastasmo kod školske discipline. Tom prilikom reče mi: „Brate, udario sam ti na hiljade belaja zbog nemira za vrijeme nastave - ta prokleta disciplina i borba sa njom, teža mi je gotovo no i sam rad u školi“ (Pejić, 1914:260). Pejić je mišljenja da disciplinu ne treba primjenjivati brutalnim sredstvima i odgojnim metodama, i nikako se ne vraćati na stare običaje koji su bili prisutni prije dolaska Austro-Ugarske monarhije, a to su: uči, piši i budi poslušan da ne bi bio kažnjen, ako se želi odgajati djecu koja su zdravog duha, samopouzdana i slobodna. „Ako je školska disciplina po pravom smislu u redu, onda je to učiteljeva vještina“ (Pejić, 1914:261).

Od samih početaka civilizacije ljudi su se bavili odgojem, i pokušavali pronaći način kako ga prilagoditi ekonomskim i društvenim prilikama. Onaj koji je definitivno ostavio dubok trag pedagogiji jest J.A.Komenski koji je širom otvorio vrata svestranom razvoju djeteta, a nikako nije podržavao tjelesnu kaznu, te ju je smatrao ropskim sredstvom nepriličnim za slobodne ljude (Zaninović, 1988:190). Ono čega su se učitelji pridržavali, u istraživanom razdoblju, bila je činjenica da je fizička kazna potrebna za održavanje kontrole u učionici. Smatralo se da će se bez fizičke kazne izgubiti autoritet i poštovanje učenika. Međutim, prema Komenskom vrlo je važno u učiteljovoj ulozi znati postaviti granice, bez mržnje i ljutnje, a nužno je znati cilj, sadržaj i oblik discipline. Po njemu, učitelj bi trebao postupati iskreno, s poštovanjem i očinski prema djeci. Učitelj bi trebao biti primjer svojim ponašanjem i djelovanjem u razredu, ali i izvan njega. Ove upute ostavljaju bezvremenske smjernice za odgojno-obrazovni rad nastavnika u svakom vremenu.

ZAKLJUČAK

Iz svega naprijed navedenog očituje se, da je kažnjavanje kao oblik discipliniranja bilo prisutno i u Osmanskom, ali i Austro-Ugarskom periodu. Djeca su se kažnjavala od predškolskog do srednjoškolskog uzrasta. Mnogi učitelji, autori članaka u Školskom vijesniku i drugim časopisima tog vremena nastojali su svojim tekstovima skrenuti pažnju na posljedice koje je kažnjavanje ostavljalo na psihofizičke sposobnosti učenika, ali i na nepedagoško ponašanje u razredu.

Iz rezultata istraživanja vidljivo je da je kažnjavanje bilo prisutno u različitim oblicima i kretalo se od stajanja u čošku do teških kazni kao što je gledanje u sunce, klečanje, udaranje po glavi metalnim predmetima i slično. Tim se kaznama narušavalo kako djetetovo dostojanstvo i samopouzdanje, tako i njegovo zdravstveno stanje.

Ovim se radom nastojalo osvijetliti vrijeme u kojem je školska praksa dopuštala, i čak podržavala kažnjavanje učenika o čemu svjedoče propisi navedeni u interpretaciji rezultata, kojima su vlasti nastojale regulisati ponašanje i discipliniranje u školi. Zanimljiva je činjenica da su i roditelji odobravali kažnjavanje i nisu se protivili ponašanju učitelja, osim u slučaju teške povrede djeteta. Tako su djeca bila prepuštena samovolji učitelja.

Discipliniranje i različiti oblici kažnjavanja djece zadržali su se još dugo u školskoj praksi. Iako su pedagozi kroz historiju, poput Komenskog ili vrsnog kritičara Rousseaua konstantno upozoravali na pogubnost fizičkog kažnjavanja učenika ali i akcentirali kažnjavanje kao krajnje nepedagoško sredstvo načina odgajanja djeteta.

Učitelji i pedagozi koji su kroz svoje tekstove upozoravali na pogubnost tjelesnog kažnjavanja učenika, kako je već kazano, isticali su i važnost prilagođavanja odgoja djetetu i njegovim sposobnostima. Smatrali su da pozitivnim odgojnim pristupima usklađenim s prirodom djeteta, pravi učitelj puno više može postići u svojim odgojno-obrazovnim nastojanjima. Humaniji pristup djetetu i poštivanje njegove ličnosti svakako su bolji putokazi za sretno djetinjstvo nego stalni strah i averzija prema školi.

LITERATURA

1. Besarović, R. (1987). *Iz kulturne prošlosti Bosne i Hercegovine u Austro-Ugarskom periodu (1878 – 1918)*, Sarajevo: Veselin Masleša.
2. Bevanda, M. (1993). *Pedagoška misao u Europi i Bosni i Hercegovini krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, U: Pero Sudar, Franjo Topić i Tomo Vukšić (ur.), *Vrhbosanska katolička bogoslovija 1890-1990*, Sarajevo – Bol: Vrhbosanska visoka teološka škola, str. 53-66.
3. Bogičević, V. (1965). *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba Osmanske i Austro-Ugarske uprave*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika BiH.
4. Durrant, J. (2014). *Pozitivna disciplina*, Sarajevo: Save the children.
5. Dlustuš, Lj. (1894). *Školske prilike u Bosni i Hercegovini od okupacije do danas*, Školski vijesnik, Sarajevo.
6. Dlustuš, Lj. (1909). *Promjene u organizaciji osnovnog školstva u Bosni i Hecegovini*, Školski vijesnik, Sarajevo.
7. Dlustuš, Lj. (1906). *Nacrt nove nastavne osnove za narodne osnovne škole*, Školski vijesnik, Sarajevo.
8. Ćurić, H. (1983). *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo, Veselin Masleša.
9. Kasumović, I. (1999). *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Mostar: Islamski kulturni centar.
10. Kemura, I. (1986). *Uloga Gajreta u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*, Sarajevo: Veselin Masleša.
11. Kapidžić, H. (1987). *Bosna i Hercegovina u vrijeme Austro-Ugarske vladavine*, Sarajevo.
12. Kraljačić, T. (1987). *Kalajev Režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo: Veselin Masleša.
13. Kruševac, T. (1960). *Sarajevo pod Austro-Ugarskom upravom (1878 – 1918)*, Sarajevo: Izdanje Muzeja grada Sarajeva.
14. Nikola, P. i Petar, Š. (1989). *Pedagoška enicklopedija 1 i 2*, Zagreb: Matica Hrvatska.
15. Papić, M. (1982). *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo: Veselin Masleša.

16. Papić, M. (1978). *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Veselin Masleša.
17. Papić, M. (1966). *Stazama prosvjete i kulture*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika
18. Papić, M. (1984). *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918 – 1941)*, Sarajevo: Veselin Masleša.
19. Papić, M. (1972). *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austro-Ugarske okupacije (1878 – 1918)*, Sarajevo: Veselin Masleša.
20. Pejanović, Đ. (1953). *Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini od početka 1787. do 1941. godine*, Sarajevo: Svjetslost.
21. Rousseau, J.J. (1887). *Emil ili o uzgoju*, Zagreb: HPKS.
22. Stevanović, M. (1989). *Pravci unapređivanja vaspitno-obrazovnog rada u proteklom stoljeću, Zbornik radova sa simpozijuma 100 godina učiteljstva u BiH*, Sarajevo: Veselin Masleša.
23. Šušnjara, S. (2013). *Učiteljstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austro-Ugarske*, U: Anali za povijest odgoja str. 55-74.
24. Šušnjara, S. (2014). *Školovanje ženske djece u Bosni i Hercegovini u doba Austro-Ugarske (1878-1918)*, U: Napredak str. 453-466.
25. Traljić, S. (1939). *Muslimanske škole u Bosni i Hercegovini*, Zagreb: Hrvatski dnevnik.
26. Zaninović, M. (1988). *Opća povijest pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
27. Zovko, I. (1899). *Kazne stare škole*, U: Školski vijesnik, Sarajevo.
28. Žlebnić, L. (1965). *Opšta istorija školstva i pedagoških ideja*, Beograd: Naučna knjiga.

POPIS TABELA

PRILOZI